

УДК 930.2:[314.1:39](477.82)''1921/1939''

ЕТНІЧНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У 1921–1939 рр.

Микола КУЧЕРЕПА

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра нової та новітньої історії України,
пр. Волі, 13, 43025, Луцьк, Україна

Софія СТЕПАНЮК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра нової та новітньої історії України,
пр. Волі, 13, 43025, Луцьк, Україна

Стаття присвячена аналізу етнічних та демографічних змін у Волинському воєводстві протягом міжвоєнного періоду. Автори детально вивчили і проаналізували результати загальних переписів населення 1921 і 1931 років у Волинському воєводстві. На основі архівних свідчень, досліджень українських і польських вчених автори зробили висновок, що переписи не були досконалими, а їх результати щодо національного і віросповідного складу мешканців воєводства фальшувалися офіційною владою в сторону збільшення чисельності польського населення. Авторами подано 12 таблиць, в яких наведено цифровий матеріал щодо території і густоти населення повітів, змін у національній структурі і релігійній приналежності жителів краю у 1921–1939 рр.

Цікавим є аналіз, що стосується змін у середовищі сільського і міського населення. На основі вивчення статистичних даних автори стверджують, що Волинь залишалася селянським краєм, а процес урбанізації воєводства у міжвоєнний період був незначним. У статті зроблено висновок, що у міжвоєнний період у Волинському воєводстві відбувалися певні етнодемографічні зміни. Проте колонізаційні процеси, ініційовані польською владою, не змогли істотно вплинути на етнічно український характер краю.

Ключові слова: Волинське воєводство, народжуваність, національна структура, переписи населення, природний приріст, рідна мова, релігійна приналежність, смертність, соціальні групи.

Західна Волинь у відповідності до умов Ризького договору 1921 р. увійшла до складу Польської держави. Тут, у 1921 р. було утворене Волинське воєводство, яке займало майже 35,8 тис. кв. км¹. Своїми розмірами воно поступалося лише сусідньому – Поліському воєводству.

Нова влада отримала у спадщину від царської Росії низький цивілізаційний рівень розвитку краю: примітивне сільське господарство, відсутність промисловості, недорозвинуту мережу транспортного, телефонного і телеграфічного зв'язку, низький освітній рівень населення. Для подолання такого стану необхідні були значні організаційні зусилля та інвестиції. Проте, як першого,

¹ *Mały rocznik statystyczny. 1939.* (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1939), 13.

так і другого, на жаль, не вистачало. Так, ще у 1937 р. на 100 км² у воєводстві припадало лише 3,4 км залізничних колій². У той же ж час у Краківському воєводстві припадало 6,5 км, Познанському – 10,1 км, а Шльонському – аж 18,5 км на 100 км²³. На низькому рівні залишались охорона здоров'я і освіта. У першій половині 1920-х років у воєводстві працювало менше 200 лікарів, а кількість лікарняних ліжок не перевищувала 500⁴. Майже 70% жителів воєводства залишались неписьменними⁵.

Волинське воєводство мало ще одну особливість: адміністративні одиниці – повіти значно різнилися і за територією, і за густиною населення. Про це свідчить таблиця 1⁶. Як бачимо, найменш заселеними були північні повіти – Сарненський (33 особи на 1 кв. км²), Любомльський (42), Ковельський (45), Костопільський (46).

У той самий час деякі з них були досить великими за територією. Так, площа Ковельського повіту становила 5 682 км², Сарненського – 5 478 км², Костопільського – 3 496 км². Значними територіально були також Луцький повіт – 4 768 км², Дубенський – 3 275 км². Зважаючи на незадовільний стан транспортного і телефонного зв'язку управляти такими великими адміністративно-територіальними одиницями було надзвичайно важко.

Таблиця 1

**Територія і густота населення повітів
Волинського воєводства у 1931 р.**

№ з/п	Повіт	Територія, кв. км	Населення	
			Загалом, тис.	На 1 кв. км
1.	Володимирський	2 208	150,4	68,1
2.	Горохівський	1 757	122,1	69,5
3.	Дубенський	3 275	226,7	69,2
4.	Здолбунівський	1 349	118,3	87,7
5.	Ковельський	5 682	255,1	44,9
6.	Костопільський	3 496	159,6	45,7
7.	Кременецький	2 790	243,0	87,1
8.	Луцький	4 768	290,8	60,98
9.	Любомльський	2 054	85,5	41,6

² *Mały rocznik statystyczny. 1939.* (Wąrszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1939), 188.

³ Jan Kęsik, “Województwo Wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów”, *Przegląd Wschodni*. IV, zeszyt 1 (13) (1997): 100.

⁴ Włodzimierz Mędrzecki, *Województwo Wołyńskie: 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1988), 19.

⁵ Jan Kęsik, 100.

⁶ Складено на основі: *Mały rocznik statystyczny. 1939*, 13.

1.	Рівненський	2 898	252,8	87,2
2.	Сарненський	5 478	181,3	33,1
Загалом по воєводству		35 754	2085,6	63,18

Ситуація ускладнювалася тим, що воєводство було багатонаціональним. Тут поруч із корінним українським населенням проживали поляки, євреї, німці, чехи, росіяни, білоруси, караїми та інші. Нині складно визначити чисельність представників тієї чи іншої національності. Це пов'язано з низкою причин. Як відомо, у міжвоєнній Польщі проводилися два переписи населення – у 1921 і 1931 роках. Проте, їхні результати, м'яко кажучи, є недосконалі, а то й сфальсифіковані. На це вказували як тогочасні дослідники⁷, так і сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені⁸.

Незважаючи на деякі розбіжності у поглядах вони вказують на такі причини неточностей переписів. Так, 1921 р. перепис проводився в досить складних умовах. Частина населення з недовірою віднеслася до цієї акції польських властей. Мешканці краю з різних причин не давали правдивих відомостей про своє віросповідання і національність, а дехто навіть бойкотував перепис⁹.

По-друге, перепис 1921 р. проводився в час, коли ще багато “біженців” чи репатріантів не повернулося до дому, а тому не могли увійти в списки. Пізніше Головне статистичне управління Польщі час від часу публікувало дані про чисельність репатріантів із зазначенням, з яких воєводств вони походять. Згідно з даними державного репатріаційного управління до воєводства повернулося близько 100 тис. українців. Однак, ці дані були не точні, оскільки більшість із них поверталася до дому не через реєстраційні пункти, а через т. зв. зелений кордон, ніде не реєструючись¹⁰.

До того ж на Волинь прибували значні групи поляків, росіян і євреїв, які до цього часу проживали в Росії. Поляки відважувалися на подорож до

⁷ Ludwik Krzywicki, “Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r.”, *Miesięcznik Statystyczny* t. V, z. 6 (1922): 4–29.

⁸ Zbigniew Landau, Jerzy Tomaszewski. “Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej (uwagi polemiczne)”, *Przegląd Historyczny*, no. 2 (1970): 315–322; Mirosława Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926*. (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979), 19–24; Jerzy Tomaszewski, “Stosunki narodowościowe w Drugiej Rzeczypospolitej”, *Polska Niepodległa 1918–1939* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1984); *Województwo Wołyńskie: 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1988), 19; Степан Макачук, *Етносоціальне розвиток і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму*. (Львів: Высш. шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1983), 255 с.

⁹ Див.: В. К., “Віросповідний та національний склад населення північно-східних земель Польщі” *Церква і Нарід*, ч. 16, 15 серп. (1936): 472; Ludwik Krzywicki, 4–29; Joachim Wołoszynowski, *Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów*. (Łuck: Wydawnictwo Wołyńskiego Komitetu Regionalnego w Łucku, 1929), 248, [3] s., [1] k. map z 30.

¹⁰ Włodzimierz Mędrzecki, 67.

відроджуваної батьківщини, а росіяни і євреї тікали від революції. Частина із них тут зупинялася тимчасово, а частина на постійно. Перепис 1921 р. зареєстрував 39 082 особи, які перебували на Волині, але народилися за межами Польщі. Ця цифра є орієнтовною, оскільки багато осіб, особливо непольської національності, ухилялося від будь-якої реєстрації, побоюючись депортації¹¹.

Із 1915 р. розпочався наплив поляків із центральної Польщі, в основному в села Ковельського і Володимирського повітів¹². Згідно із даними 1921 р. на Волині в цей час перебувало 30 тис. осіб, народжених у центральних воєводствах, з них 22 тис. мешкали в селі¹³. По-третє, невдалою була дата перепису – 30 вересня. Це час інтенсивних сільськогосподарських робіт (збирання врожаю картоплі, буряків, оранка на зяб, сівба озимих, тощо). По-четверте, на якості перепису відбилися значні технічні труднощі – недостатня фахова підготовка комісарів-переписувачів, неналежний організаційний рівень. По-п'яте, не можна скидати з рахунку того, що переписувачі свідомо занижували чисельність непольського населення, завищуючи чисельність поляків. Була ще й ціла низка інших причин низької якості перепису 1921 р. Зокрема респонденти не завжди могли чітко відрізнити національність від громадянства. Це було пов'язане із незавершеним процесом формування нації і кристалізації національної свідомості. Подібне явище здебільшого можна спостерігати на економічно слаборозвинутих територіях, заселених переважно селянами.

Дослідники з нетерпінням очікували результатів перепису 1931 р., щоб за допомогою порівняння тих двох переписів визначити дійсний стан речей. Проте і другий перепис виявився не без вад. Тому дані, отримані в результаті перепису 1931 р., не можуть служити підставою для уточнення результатів 1921 р. Крім цього, другий перепис оперував поняттям “рідна мова”, а не “національність”. Польський історик Януш Жарновський пише: “Не підлягає сумніву, що довоєнна статистика, яка стосується національності, а також рідної мови населення, є недосконалою і навіть була спеціально виправлена владою в напрямку (статистичного) збільшення чисельності польського населення”¹⁴.

Про це також пише інший польський дослідник Єжи Томашевський¹⁵. При цьому він посилається на інформацію про фальсифікацію перепису 1931 р. видатного демографа Едварда Штурма де Штрема, який у 1930-х роках очолював Головне статистичне управління (далі – ГСУ) Польщі. Зокрема 1946 р. колишній директор ГСУ в публіцистичній статті виступив із гострою критикою

¹¹ Ludwik Krzywicki, 19.

¹² Włodzimierz Mędrzecki, 67.

¹³ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Miejsce urodzenia. Czas pobytu. Statystyka Polski*, t. XXVI. (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1928), 62–63.

¹⁴ Janusz Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej: 1918–1939*. (Warszawa: PWN, 1973), 372.

¹⁵ Jerzy Tomaszewski, 141.

результатів перепису 1931 р. Це він підтвердив пізніше, у 1973 р., у статті “Правдива статистика”, опублікованій в “Історичному кварталнику”¹⁶.

Станіслав Степень на основі своїх досліджень, не заперечуючи випадків фальсифікації переписних списків, пише:

“...важко однак погодитися з Е. Штурмом де Штремом, що явище на східних кресах мало майже повсюдний характер. Такий погляд підважують, між іншим, інші висловлювання згаданого”¹⁷.

Справа в тому, що відповідаючи в Сеймі на закиди щодо проведення перепису, Е. Штурм де Штрем говорив:

“Дозволю собі нагадати Високій палаті слова, які висловив перед мікрофонами польського радіо. Держава, проводячи перепис, хоче мати правдивий образ дійсності, без жодних перекручень в будь-якому напрямку”¹⁸.

У своєму виступі директор ГСУ навів низку аргументів, якими доводив вірогідність результатів перепису. Натомість він рішуче відкинув усі інсинуації про фальсифікацію перепису¹⁹. Незважаючи на недосконалість переписів, вони все ж таки дають загальну орієнтацію про окремі національні групи і їх розселення.

Перепис 1921 р. показував значне зменшення загальної чисельності населення Західної Волині, яке у порівнянні з 1913 р. зменшилося майже на 20%²⁰. Це відбулося в результаті Першої світової війни. Чисельність населення краю за релігійною і національною приналежністю згідно з переписом 1921 р. відображає таблиця 2²¹.

¹⁶ Edward Szturm de Sztrem, “Prawdziwa statystyka” *Ėwartalnik Historyczny* no. 3 (1973): 664–668.

¹⁷ Stanisław Stępień, “W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej. Społeczność ukraińska”, *Przemyskie Zapiski Historyczne* r. IV–V (1987): 139.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności GUS, 1931 r., Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), sygn. 825, k. 22–23.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Степан Макачук, 125.

²¹ Складено на основі: *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*. t. XXIII. (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1926), 62.

Таблиця 2

**Населення Волинського воєводства за релігійною
і національною приналежністю станом на вересень 1921 р.**

Релі- гійна прина- леж- ність	Національність							
	Укра- їнці	Поля- ки	Росі- яни	Євреї	Нім- ці	Чехи	Ін- ші	Зага- лом
Право- славні	97 5505	62425	9243	29	67	18 281	1301	1 066 842
Римо- като- лики	3701	157 606	55	–	161	4851	138	166 512
Греко- като- лики	426	163	14	–	–	4	1	608
Про- тест.	1606	9127	53	11	23822	1758	318	36 695
Іудеї	1656	122 77	83	151 691	5	19	9	164 740
Інші	24	64	11	13	–	2	62	176
Загалом	983 596	240 922	9450	151 744	24 960	25 405	1830	1 437 907

Як видно з таблиці, основну частину населення Волинського воєводства у 1921 р. складали православні. Їх нараховувалось 1 066 842 особи, або 77,19%. Римо-католиків налічувалось 166 512 осіб, або 11,58%. Третю за чисельністю групу складали іудеї. У Волинському воєводстві їх проживало 164 740 (11,46%). Протестантів було 36 695 (2,55%). Греко-католики та представники інших віросповідань складали незначний процент населення – 0,05%.

Перепис 1921 р. показав, що віросповідання не завжди співпадало з національністю. Так, із 983 596 українців Волині православних було 975 505 (99,17%). Мабуть, досить завищеним було число православних поляків, яких перепис зафіксував аж 62,4 тис. Насправді чисельність православних поляків, на думку відомого українського історика С. Макарчука, була незначною²².

Потрібно думати, що у цю графу попало багато росіян, які побоюючись виселення з Польщі, подавали себе поляками. Подібно чинили німці-протестанти (понад 3 тис.).

Точніше перепис зафіксував чисельність чехів. У 1921 р. їх нараховувалось 25 405. Найбільше серед них було православних – 18 281. Майже 5 тис. чехів належали до римо-католиків, 1,8 тис. – до протестантів, а решта до інших релігій.

²² Степан Макарчук, 127.

Як уже зазначалось вище, майже всі українці були православними. Проте, серед них виявилось 3,7 тис. римо-католиків, 426 осіб – греко-католиків і 1606 – протестантів. Дивує те, що 1656 українців, згідно з переписом 1921 р. сповідували іудаїзм. Схоже на те, що це були євреї, які розмовляли українською мовою, проживали на селі і не могли відрізнити національність від громадянства, або ж віросповідання.

Перепис 1921 р. зафіксував також чисельність жителів міст, які внаслідок Першої світової війни значно постраждали. Деякі з них взагалі втратили цей статус або ж у чисельному відношенні стали значно меншими. Зокрема, у м. Дубно у 1897 р. нараховувалось 14 257 мешканців, у 1921 – 9146 осіб, тобто чисельність мешканців зменшилась на 35,9 %. За цей же час населення Острога зменшилося на 12 %, Кременця – на 9,24 %. Однак, у цілому міське населення Волині майже не зменшилось у порівнянні з довоєнним періодом. Це пояснюється великою внутрішньою міграцією населення у 1920–1921 рр. До Луцька, Рівного та повітових центрів прибула значна кількість польських урядовців.

Перепис 1931 р. також не був позбавлений недоліків, а його результати з багатьох поглядів – не очікуваними. У період між переписами населення воєводства збільшилося більш як на півмільйона осіб. Волинь, яка займала 9,2% території держави, дала приріст населення в 10,4%. Побічно варто зауважити, що в 1918–1931 рр. із Волині емігрувало близько 40 тис. осіб²³. Лише у 1927 р. воєводство покинуло 0,3% мешканців²⁴.

Значні зміни відбулися в національній структурі і релігійній приналежності жителів краю (див. таблицю 3)²⁵.

Таблиця 3

Населення Волинського воєводства за релігійною приналежністю і рідною мовою (1931 р., у тисячах)

Віро- спові- дання	Рідна мова								Всього
	Ук- ра- їн- ська	Поль- ська	Біло- ру- ська	Ро- сій- ська	Чесь- ка	Ні- ме- цька	Єв- рей- ська	Ін- ші	
Право- славні	1388,0	20,2	2,2	22,9	21,6	–	–	1,1	1456,0
Римо- като- лики	2,0	317,7	0,1	0,2	7,3	0,2	–	0,3	327,9

²³ Wiktor Rudolf Ormicki, *Przyczynek do demogeografii Wołynia* (Równe: Zarząd Wołyńskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego, Drukarnia "Orbis", 1933), 4.

²⁴ Joachim Wołoszynowski, *Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów ...*, 21.

²⁵ Складено на основі: *Drugi Powszechny Spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t. 70. (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1938), 2.

Греко-католики	9,7	1,2	0,1	0,1	–	–	–	–	11,1
Протестанти	5,7	4,6	–	0,1	1,3	42,1	–	0,1	53,4
Іудеї	0,1	2,0	–	–	–	–	205,5	0,3	207,9
Інші	21,8	1,0	–	0,1	0,8	4,5	–	1,0	29,3
Загалом	1426,9	346,6	2,4	23,4	31,0	46,9	205,5	2,8	2085,6

Якщо ж умовно спів ставити показники національної приналежності (за переписом 1921 р.) і рідної мови (за переписом 1931 р.), то побачимо значний ріст українського населення Волині, яке збільшилося на 443,3 тис осіб, або на 45%. Загалом у національній структурі краю вони на цей час склали 68,4%, тобто абсолютну більшість. Особливо швидкими темпами зростало сільське населення. Так, у Володимирському повіті за час між переписами сільських жителів збільшилося на 35 342 особи (41,2%)²⁶. Українці мали перевагу у всіх повітах, а волинська земля мала український етнічний характер.

Із загальної чисельності 1 455,9 тис. українців православ'я сповідували 1 388 тис. осіб (95,3%). Порівняно з 1921 р. на 1,7 тис. зменшилося українців, що сповідували римо-католицьку віру. Натомість значно зросла чисельність українців греко-католиків і протестантів, відповідно на 9,3 тис. і 3,6 тис. Це було пов'язано із внутрішніми негараздами у православній церкві, через що частина віруючих переходила до інших конфесій, а також із прибуттям на Волинь галичан, які переважно належали до греко-католицької церкви.

Другою за чисельністю національною групою залишались поляки, чисельність яких із 1921 до 1931 р. зросла більше, як на 100 тис. Проте, їх питома вага в загальній чисельності жителів воєводства зменшилась на 0,2%. Цей факт став для польських націоналістів підставою для маніпулювань і звинувачень керівників воєводства в недалекоглядній політиці. Зокрема якийсь Болеслав Подгорський у своїй брошурі писав:

“Вся дотеперішня національна політика на Волині унеможливлювала проведення будь-якої ревіндикаційної акції на користь польськості”²⁷.

²⁶ Wiktor Pawłowski, *Powiat Włodzimierski. Monografia statystyczno-gospodarcza. Z przedmowa (Witolda Krzyzanowskiego)*. (Lublin: Tow-wo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1937), 4.

²⁷ Bolesław Podhorski, *Zagadnienia społeczeństwa i Państwa Polskiego na Wołyniu*. (Poznań: Nakł. Wydawn. “Awangardy Państwa Narodowego”, 1938), 40.

Відомий дослідник краю Ян Кенсік поділяє польське населення Волині на чотири групи: автохтонний елемент, військові і цивільні осадники, поміщики і римо-католицьке духовенство, державна адміністрація²⁸. На нашу думку, до цих чотирьох груп слід додати ще дві досить чисельні групи: інтелігенцію і військовослужбовців.

До першої групи слід віднести, передусім, селян і представників т. зв. ходачкової шляхти, якої на Волині дехто з дослідників нараховує майже 200 тис. осіб²⁹. За віросповіданням автохтонні поляки належали до римо-католиків і православних. Ходачкова шляхта православного віросповідання переважно не мала почуття національної приналежності, найчастіше її представники називали себе або “тутешні”, або православні³⁰. Автохтонне польське населення в економічному відношенні було слабо розвинутим і цілком політично пасивним³¹. На цю групу населення польська адміністрація покладала великі надії щодо її реполонізації. Особливо цей процес посилювався в другій половині 1930-х років.

Поміщики і римо-католицьке духовенство на Волині були малочисельною соціальною групою. У 1921 р. 623 тис. га землі належало 554 польським поміщикам. Римо-католицьких ксьондзів і монахів у 1927 р. нараховувалось лише 129 осіб³².

На початковому етапі становлення польської адміністрації поміщики досить активно включилися в суспільно-політичне життя воєводства. Із часом поміщики стали з байдужістю відноситися до державної адміністрації, а інколи чинили їй опір. Це можна пояснити характером держави, особливо її правовою системою і внутрішньою політикою³³. Поміщики, традиційна опора польськості на українських землях у складі Другої Речі Посполитої, середовище, яке небезпідставно визнавалось репрезентантом національних якостей найвищої проби, розраховувало на якусь особливу опіку держави. Однак на них чекало розчарування. Держава, на їхню думку, надавала, насамперед, перевагу нижчим верствам. На це накладалась національна політика, яку значна частина цих середовищ не сприймала, а навіть і бойкотувала.

Яким же ж чином за 10 років поляків на Волині збільшилося на 100 тис.? Насамперед, це пов'язано з урядовою політикою колонізації краю. Сюди прибувала велика кількість поляків. Значну групу новоприбулих складали так

²⁸ Jan Kęsik, 107.

²⁹ Stanisław Dworakowski, *Szlachta zagrodowa we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia. Relacje z terenu*. (Warszawa: Nakł. Komitetu do spraw Szlachty Zagrodowej na Wschodzie Polski przy Towarzystwie Rozwoju Ziemi Wschodnich, 1939), 18.

³⁰ Ibidem.

³¹ Аєа.: Jan Kęsik, 107; T. Krzyżanowski, *Polskie siły społeczne na tle stosunków narodowościowych na Wołyniu*. (Warszawa: 1938); Stanisław Józef Srokowski, “Uwagi o kresach wschodnich”, *Przegląd Współczesny*, no. 32 (1924): 335–337.

³² Jan Kęsik, 110–111.

³³ Stanisław Krasicki, “Popatczymy prawdzie w oczy”, *Przegląd Wołyński*. no. 3 (1937): 120–121.

звані військові і цивільні осадники. Колишній волинський воєвода К. Сроковський писав, що до кінця 1922 р. на Волинь прибуло 3 128 родин осадників³⁴. Про їхню роль і значення йтиметься нижче. Але тут слід зауважити, що все ж таки урядова політика спрямовувалася на збільшення польського елементу на Волині. Проф. С. Макарчук слушно підмітив, що якщо до Першої світової війни переважна більшість польського сільського населення проживала в змішаних у національному відношенні населених пунктах, то в умовах польського панування з'явилася велика кількість нових однонаціональних польських сільських поселень-осад. Так, у Дубенському повіті виникло 7 чисто польських військових осад, в Кременецькому – 29, у Рівненському – 12 військових і 12 цивільних осад. Більшість військових осад отримали такі “політичні” назви, як Воля Пілсудського, Пілсудчанка, Вітусово, Сенькевичі, Мосьціце, Міцкевичі тощо³⁵.

Крім осадників, поляки на Волинь прибували на роботу в адміністративні органи, школи, державні і приватні установи, поліцію і військо. Детально визначити розміри цього явища важко. Так, у 1931 р. у державній адміністрації, включаючи установи охорони здоров'я, працювало приблизно 45 тис. осіб, переважну більшість із них становили поляки³⁶. За розрахунками П. Ебергарда в міжвоєнний період на територію нинішньої Західної України прибуло близько 200 тис. поляків³⁷.

Такого роду міграція творила нову польську суспільну еліту, яка мала стати головним реалізатором державних інтересів. Проте, не знаючи місцевих умов, української мови, ця група почувалася серед місцевого українського населення, як в обложеної фортеці і досить часто замикалася в своїх національних громадах. Влучно охарактеризував цю групу один із тогочасних польських громадсько-політичних діячів Волині Йоахім Волошиновський. Зокрема він писав:

“... залишаються урядовці, рекрутовані з різних теренів Польщі, які переважно не знають ані місцевих умов, ані мови, ані психіки корінного українського населення, а привозять з собою на Волинь найчастіше вже вироблене, неприхильне відношення до цього населення, готові рецепти для його трактування і готові політичні рецепти, запозичені з поверхових статей сенсаційної преси. Різноманітність цього управлінського елементу, розмаїття його психічних і емоційних настанов, розмаїття привезених з собою сюди рецептів і концепцій створюють хаос, в якому утримувати, навіть найглибше обдумані, директивної лінії надзвичайно важко. Це вимагає постійної, ретельної пильності, тому, що здебільшого, враховуючи малочисельність польського

³⁴ K. Srokowski, “Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich”, *Przegląd Współczesny* no. 23 (1924): 337.

³⁵ Степан Макарчук, 150.

³⁶ *Drugi Powszechny Spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t. 70 ..., 138.

³⁷ Piotr Eberhard, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*. (Warszawa: Biblioteka “Obozu”, 1994), 102.

*елементу, управлінський стан складати тут мусить найактивнішу складову частину польських суспільних організацій, відірваних від таких самих українських організацій, що у польському елементі виробляє мимоволі одностороннє відношення українського населення, що в державних інтересах є нездоровим*³⁸.

Перепис 1931 р. зафіксував існування на Волині значної кількості чехів і німців. Головним чином це були колоністи, що заселяли райони поблизу Рівного і Луцька. Чеську мову визнали рідною 31 тис. осіб, німецьку – майже 47 тис. Переважна більшість чехів (69,7%) сповідували православну віру, 7,1 тис. римо-католицьку (23,5 %) і 1,3 тис. протестантизм (4,2%). Серед німців переважали протестанти – 89,8%.

У 1931 р. майже кожен десятий житель Волині був євреєм. Із 1921 р. їхня чисельність збільшилася на 54 тис. осіб. Із 207,9 тис. іудеїв єврейську мову визнали рідною 205,5 тис., або 98,9%. В основному євреї проживали у містах і містечках і займалися торгівлею і ремеслом.

У період між переписами відбулося різке зростання чисельності росіян із 9,5 тис. у 1921 р. до 23,4 тис. у 1931 р. Такий ріст пояснюється напливом вже після 1921 р. значної кількості репатріантів і білої еміграції з Радянського Союзу.

Волинь і надалі залишалася селянським краєм. У 1931 р. сільське населення тут становило 87,9% загальної чисельності, у той час, як цей показник по Польщі складав 72,8 %. Процес урбанізації у період між переписами був незначним. Міське населення зросло на 36,3%. Становило воно 12,1% від усього населення Волині (в Польщі 27,2%), а в 1921 р. – 11,9%. В. Менджецький вважає, що така, майже однакова, частина міського населення була наслідком одночасної дії двох протилежних процесів. Першим була стагнація і навіть замирання міських осередків, які опинилися поза дією містотворчих чинників і намагалися виконувати лише дотихчасові функції³⁹. До таких міст належала, зокрема, Олика, про яку в 1937 р. писалося:

*“Це є убоге містечко, впала торгівля збіжжям, яка до війни тут велась в значних розмірах і для більшості місцевих мешканців складала головне джерело доходу. Зважаючи на відсутність промисловості [...] і віддалення на 9 кілометрів залізничної станції створилася надзвичайно важка ситуація для торгівців чи хліборобів з передмість [...] нині все місто буквально живе посередньо чи безпосередньо з ярмаркового дня, крім середи місто цілий тиждень спить, крамниці світять пустками [...] тут є млин, олійня, ливарня і металообробна фабрика і вісімсот шевців*⁴⁰.

³⁸ Joachim Wołoszynowski, *Nasz Wołyń (Obserwacje i rozważania)*. (Łuck: b.w., 1937), 22–23.

³⁹ Włodzimierz Mędrzecki, 42.

⁴⁰ *Miasta wołyńskie*, 92–93.

Одночасно існувала група осередків, що розвивалися дуже динамічно. Населення Костополя зросло за двадцятиріччя втричі, Володимира – у два з половиною рази, майже подвоїлась чисельність мешканців Луцька, Ковеля, Дубна. В основі такого швидкого розвитку деяких міст була їхня кар'єра як адміністративних центрів (Костопіль, Луцьк, Володимир), або торгових (Дубно), чи комунікаційних (Ковель)⁴¹. Відношення міського і сільського населення у Волинському воєводстві відображено в таблиці 4⁴². Як бачимо з таблиці, міське населення збільшилося майже на 68 тис. осіб, а сільське – на 447,4 тис. У цей час найбільшими містами воєводства були: Рівне (41,9 тис мешканців), Луцьк (35,6 тис), Ковель (29,1 тис), Володимир (25,6 тис), Кременець (21,9 тис), Дубно (15,3), Острів (13,4), Золотунів (10,2 тис).

Таблиця 4

**Чисельність міського і сільського населення Волинського воєводства
(в межах адміністративного поділу станом на 1.IV.1932 р.)**

Рік перепису	Населення					
	Загалом	%	Міське	%	Сільське	%
1921	1569559	100	185036	11,7	1384523	88,3
1931	2084791	100	252866	12,1	1831925	87,9
Різниця	+515232		+67830		+447402	

Усього ж у воєводстві статус міста мали 22 населених пункти. За десятиліття між переписами населення всіх міст, крім Острога і Корця, збільшилося. В інших 20 містах приріст коливався в досить широких межах – від 8,2% в Дубровиці до 168,5% – у Рокитному⁴³. На 25–50% збільшилася чисельність міст у центрі Волині. Натомість міста Волинського Полісся, як правило дали приріст менший за 25%. Винятки з цього правила спричинені в кожному окремому випадку спеціальними причинами. Сарни були досить важливим залізничним вузлом, Рокитно ж знаходилося в межах гірничого і промислового району (гранітні каменоломні, деревообробна промисловість). Досить високий приріст мешканців Костополя пов'язаний не лише з відкриттям нових базальтових копалень поблизу міста, а й з наданням йому статусу повітового центру. Аналогічна причина діяла також в Луцьку, який став столицею воєводства і досить швидко доганяв Рівне за кількістю мешканців. Динаміка чисельності міст і мешканців у них відображена в таблиці 5⁴⁴. Із таблиці видно, що зменшилася кількість міст із населенням до 5 тис. Натомість збільшилася кількість міст, в яких проживало від 5 тис. до понад 30 тис. мешканців.

⁴¹ *Wołyń w liczbach: zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa wołyńskiego*. (Łuck: b.w., 1939), 2–4.

⁴² Складено на основі: Wiktor Rudolf Ormicki, 4.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, 5.

Таблиця 5

Міста Волинського воєводства щодо чисельності мешканців

Число мешканців	Кількість міст в роках	
	1921	1931
Менше 3000	5	3
3 000–5 000	7	5
5 000–10 000	4	6
10 000–20 000	3	4
20 000–30 000	2	2
30 000 і більше	1	2
Разом	21	22

Досить цікавим був національний склад міст, який відтворює таблиця 6⁴⁵.

Таблиця 6

**Національна структура міст Волинського воєводства
(в тис. і %)**

Рік	Загал. чисел. населення міст	Ук- ра- їнці	По- ляки	Бі- ло- руси	Ро- сіяни	Че- хи	Єв- реї	Нім- ці	Ін- щі
1921	185,0	40,7	29,6	—	5,5	1,8	105,5	1,8	0,1
	100%	22%	16%	—	3%	1%	57%	1%	0,0
1931	252,5	41,0	69,5	0,3	13,4	2,5	122,8	2,7	0,3
	100%	16,3%	27,5%	0,1%	5,3%	1,0%	48,6%	1,1%	0,1%

Як бачимо, найчисельнішу національну групу мешканців міст Волині складали євреї, яких за десятиліття збільшилося на 17,3 тис. осіб. Проте їхня питома вага зменшилася із 57% у 1921 р. до 48,6% у 1931 р. Натомість за цей час зросла питома вага поляків із 16% до 27% і росіян із 3% до 5,3%. Кількість чехів і німців залишилася майже ж однаковою. Кількість мешканців українців у містах в абсолютних цифрах залишалася такою ж. Проте зменшилася їхня питома вага із 22% до 16,3%. Чисельність українського населення в повітових містах Волинського воєводства в 1931 р. відображена в таблиці 7⁴⁶.

⁴⁵ Складено на основі: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: t. IX: Województwo Wołyńskie*. (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1923); Alfons Krysiński, "Struktura narodowościowa miast polskich", *Sprawy Narodowościowe* z. 3 tab. XXV (1937); Włodzimierz Mędrzecki, 75; Stanisław Stępień, *іп. cit.*:146; *Statystyka Polski. Seria C. Drugi Powszechny spis Ludności z dnia 9 XII 1931*, z. 65, 68.

⁴⁶ Складено на основі: *Mały rocznik statystyczny. 1939*, 35; *Statystyka Polski. Seria C. Drugi Powszechny spis Ludności z dnia 9 XII 1931...*; *Drugi Powszechny Spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t. 70, 28–29, 32–35, 40–45; Stanisław Stępień, 147.

Таблиця 7

**Українське населення в повітових містах
Волинського воєводства в 1931 р.**

№	Місто	Загальна кількість мешканців	З них українців	
			Тисяч	%
1	Володимир	25,6	3,4	13,3
2	Горохів	–	–	47,6
3	Дубно	15,3	1,8	14,0
4	Здолбунів	10,2	2,2	21,5
5	Ковель	29,1	3,3	11,5
6	Костопіль	–	–	17,4
7	Кременець	21,9	9,3	42,4
8	Луцьк	35,6	4,5	12,6
9	Любомль	–	–	3,7
10	Рівне	41,9	3,2	7,7
11	Сарни	–	–	5,2

Найбільшими міськими українськими осередками були Кременець, Горохів, Здолбунів. Проте у найбільших містах Волині – Луцьку, Рівному, Ковелі українців проживало не так уже й багато. Це пов'язано з низкою причин. Найголовнішими з них були причини економічного характеру. На Волині промисловість була досить слабо розвинутою. Українці тут були тісно пов'язані з селом, а розширення села і перехід сільського пролетаріату до міських занять не були такими швидкими, як серед інших національностей. Значна частина робітників-українців не мала фахової підготовки до праці в промисловості, не говорячи вже про існування в них відповідних традицій. На це, між іншим, впливала відсутність власної професійної школи. У часи Другої Речі Посполитої почали закладатись основи української професійної освіти, але це переважно робилося власними силами, шляхом організації приватних шкіл, різноманітних фахових курсів. Тому українці в промисловості, в основному, працювали на другорядних, малокваліфікованих посадах із низькою оплатою праці. Крім робітників, значну групу мешканців міст складала українська інтелігенція, яка була організатором політичного, культурного і господарського життя.

Аналізуючи етнотомографічні зміни в нашому краї, не можна оминути таких важливих показників, як народжуваність, смертність, природний приріст населення. Ці показники відображає таблиця 8⁴⁷.

⁴⁷ Складено на основі: Samuel Fogelson, “Z badań nad demografią Polesia i Wołynia”, *Prace Wydziału Populacyjno-Migracyjnego* 6 (1938): 38; Zbigniew Landau, Jerzy Tomaszewski. “Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej (uwagi polemiczne)”, *Przegląd Historyczny*, t. 61, no. 2, (1970): 315–322.

Таблиця 8

**Народжуваність, смертність і природний приріст
населення Волинського воєводства в 1923–1935 рр.**

Рік	Народжуваність	Смертність	Природн. приріст
	На 1000 жителів		
1923	43,0	16,1	26,9
1924	42,6	17,6	25,0
1925	41,5	16,4	25,1
1926	39,1	18,9	20,2
1927	37,5	17,4	20,1
1928	36,0	15,6	20,4
1929	36,4	16,2	20,2
1930	35,7	14,2	21,5
1931	32,3	14,5	17,8
1932	31,4	14,5	16,9
1933	28,7	13,5	15,2
1934	28,6	14,7	13,9
1935	28,3	13,4	14,9

Таблиця вказує, що на Волині у міжвоєнний період, з 1923 до 1935 р. темпи народжуваності значно зменшувалися. Так, у 1931 р. народжуваність порівняно з 1923 р. зменшилася на 25%, а в 1935 р. аж на 35%. Смертність у повоєнний період на Волині була не рівномірною, так само як і у всій Польщі. Переважала, однак, тенденція до зменшення. Зниження смертності однак не компенсувало народжуваності. Натуральний приріст у зв'язку з цим значно знизився, майже на половину. У 1923 р. приріст на Волині був на 9% менший, ніж на Поліссі, в 1931–1932 рр. – на 21%, у 1938 р. – на 15%.

У 1931–1935 рр. Волинське воєводство займало за народжуваністю шосте місце серед 16 воєводств у Польщі (після Поліського, Новгородського, Поморського, Станіславського, Білостоцького), при чому народжуваність тут

була на 7% вищою від загальнопольської. За рівнем смертності Волинь займала дванадцяте місце (на 5% менша від середнього). Природний приріст відповідно був досить високим – на 20% вищим від середнього загальнопольського, і Волинь за цим показником займала четверте місце (після Поліського, Новгородського і Люблінського). З демографічного погляду Волинь можна охарактеризувати як територію з невеликою народжуваністю, низьким рівнем смертності і високим природним приростом. Так, якщо за 1921–1931 рр. чисельність населення Польщі зросла на 19%, то Волині – 33%⁴⁸.

⁴⁸ Włodzimierz Mędrzecki, 72.

Темпи приросту населення воєводства були не рівномірні. Найшвидше зростала чисельність населення мешканців північної частини Волині. У 1931–1938 рр. чисельність населення Ковельського і Любомльського повітів майже подвоїлася, а Володимирського Костопільського і Луцького зросла майже на 60%. Тим часом, у південних повітах – Кременецькому і Здолбунівському ріст становив відповідно 26 і 28%. Різниця у рівні народжуваності на Волині була у розглядуваний період досить значною, про що свідчить таблиця 9⁴⁹.

Аналіз таблиці дає змогу виділити групу чотирьох повітів: Костопільського, Ковельського, Любомльського і Сарненського, в яких протягом усього розглядуваного періоду народжуваність була на 10–30% вищою від середнього показника для всього воєводства. Ці чотири повіти займали північну частину воєводства вздовж кордону з Поліським воєводством, створюючи смугу, яка розширювалася із заходу на схід.

Таблиця 9

**Народжуваність у Волинському воєводстві
у розрізі повітів**

№	Повіти	В середньому за рік на 1000 жителів				Показники, загалом = 100 %				1933– 1936 в % до 1922– 1926
		1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	
1	Володи- мир	42,6	34,9	30,0	24,7	100	94	91	87	58
2	Горохів	41,2	35,1	29,6	23,9	96	94	89	85	58
3	Дубно	36,8	31,9	28,3	23,7	86	86	85	84	66
4	Здолбу- нів	35,1	29,6	27,8	23,0	82	79	84	81	65
5	Ковель	47,6	41,6	37,6	31,1	111	112	114	110	65
6	Косто- піль	48,4	44,1	40,3	36,6	113	119	122	128	76
7	Креме- нець	37,8	32,3	29,2	24,8	88	87	88	88	66
8	Луцьк	47,3	38,1	32,3	27,6	11	102	98	98	58
9	Любомль	51,1	46,0	41,8	33,4	119	123	126	118	65
10	Рівне	39,1	34,4	30,8	26,5	91	92	93	94	68
11	Сарни	48,9	46,1	40,3	36,9	114	124	121	131	75
Загалом		42,8	37,3	33,1	28,3	100	100	100	100	66

⁴⁹ Складено на основі: Samuel Fogelson, 28.

Одночасно можна також виділити три південно-східних повіті – Дубенський, Кременецький і Здолбунівський, в яких народжуваність була на 12–21% нижчою від середньої у воєводстві.

Щодо рівня смертності, то він також мав свої особливості і мав різні показники в повітах воєводства, про що свідчить таблиця 10⁵⁰. Її аналіз показує, що із чотирьох повітів північної групи, у трьох – Костопільському, Любомському і Сарненському повітах смертність була досить високою.

Цього не можна сказати про Ковельський повіт, в якому смертність була в незначній мірі трохи вищою від середнього показника у воєводстві. Значно нижчі від середніх показників мали Горохівський і Дубенський повіти. Нижчий, але вже в меншій мірі, рівень був у Володимирському, Здолбунівському і Рівненському повітах. У різні періоди нерівномірною була смертність у Кременецькому і Луцькому повітах, проте тут проглядалася тенденція до її зменшення. У цілому ж рівень смертності у воєводстві, як видно з таблиці, з 1922 до 1936 р. зменшився на 12%.

Таблиця 10

Смертність у Волинському воєводстві у розрізі повітів

№	Повіти	В середньому за рік на 1 000 жителів				Показники, загалом = 100 %				1933 - 1936 в % до 1922 - 1926
		1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	
1	Володи- мир	17,0	15,5	13,3	11,7	97	91	92	85	69
2	Горохів	15,8	14,6	12,3	11,0	90	87	85	80	70
3	Дубно	15,4	14,4	12,6	11,4	87	85	87	83	74
4	Здолбу- нів	16,3	15,8	13,7	12,6	93	93	95	91	77
5	Ковель	17,6	18,2	15,4	14,1	100	107	107	102	80
6	Косто- піль	18,5	19,4	15,6	17,3	105	114	108	125	94
7	Креме- нець	19,0	16,3	14,2	14,0	108	96	99	102	74
8	Луцьк	17,5	16,7	13,5	12,9	100	98	94	94	74
9	Любомль	20,9	20,6	18,2	16,0	119	121	126	116	77
10	Рівне	17,0	16,8	14,2	12,8	97	99	99	93	75
11	Сарни	19,7	19,9	16,7	18,4	112	117	116	133	94
Загалом		17,6	17,0	14,4	13,8	100	100	100	100	78

⁵⁰ Складено автором на основі: Samuel Fogelson, 29.

Унаслідок різниці між народжуваністю і смертністю, рівень природного приросту мав значну розбіжність у розрізі повітів. Низький рівень природного приросту населення був у повітах із високою густотою населення. Так, якщо у Здолбунівському повіті густота населення була найвищою (88 осіб на 1 км²), то народжуваність і природний приріст – найнижчим у воєводстві. Нижчим від середнього показника рівень природного приросту був ще у п'яти повітах – Дубенському, Горохівському, Кременецькому, Рівненському і Володимирському. У чотирьох північних повітах (Костопільському, Ковельському, Любомльському і Сарненському) рівень природного приросту був досить високим. Найвищим він був у Костопільському повіті. Тут протягом 1933–1936 рр. він становив 19,3 особи на 1000 мешканців. Загальну картину рівня приросту населення відображає таблиця 11⁵¹. Цей рівень був різним і в різні періоди. Найвищим природний приріст був у першій половині 20-х років (25,2) і різко впав у середині 1930-х років (14,6).

Таблиця 11

**Природний приріст населення у Волинському воєводстві
в розрізі повітів**

№	Повіти	В середньому за рік на 1000 жителів				Показники, загалом = 100 %				1933– 1936 в % до 1922– 1926
		1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	1922– 1925	1926– 1929	1930– 1932	1933– 1936	
1	Володи- мир	25,7	19,4	16,7	13,0	102	96	89	89	51
2	Горохів	25,4	20,8	17,1	13,0	101	103	91	89	51
3	Дубно	21,4	17,5	15,6	12,3	85	87	83	84	57
4	Здолбу- нів	18,8	13,8	14,8	10,4	75	68	76	71	55
5	Ковель	30,0	23,4	22,2	17,1	119	116	119	117	57
6	Косто- піль	29,6	24,7	24,6	19,3	117	122	132	132	65
7	Креме- нець	18,7	16,0	15,0	11,2	74	79	80	77	60
8	Луцьк	29,8	21,4	18,8	14,7	118	106	101	101	49
9	Любомль	30,3	25,4	23,6	17,4	120	126	126	119	57
10	Рівне	21,9	17,7	16,6	13,7	87	88	89	94	62
11	Сарни	29,2	26,2	23,7	18,5	116	130	127	127	63
Загалом		25,2	20,2	18,7	14,6	100	100	100	100	58

⁵¹ Складено на основі: Samuel Fogelson, 29.

Населення Волині у міжвоєнний період збільшувалося не лише за рахунок природного приросту. На збільшення чисельності мешканців воєводства впливали інші чинники, зокрема, міграційні процеси, пов'язані з колонізаційною політикою польського уряду. Різним був приріст у окремих національних і віросповідних групах, про що свідчить таблиця 12⁵².

Як бачимо, дійсний приріст населення у всіх віросповідних групах, крім православних, відбувся за рахунок природного приросту і міграційних процесів. Якщо на Волинь продовжували прибувати з інших регіонів римо- і греко-католики та представники інших віросповідань, то 18 тис. православних, а це в основному українці, з різних причин покинули свої домівки. На цьому особливо накладались проблеми соціально-економічного характеру, головним чином нестача землі та відсутність можливості ефективного застосування робочої сили.

Таблиця 12

Складові приросту населення Волинського воєводства щодо віросповідання в період між переписами 1921 і 1931 рр. (в тис.)

Приріст населення	Загалом	Віросповідання					
		Римо-катол.	Греко-катол.	Православні	Протестанти	Іудеї	Інші
Природний	410	66	0	302	13	23	6
Міграційн.	+104	+81	+11	-18	+3	+7	+20
Дійсний	514	147	11	284	16	30	26

Отже, у міжвоєнний період у Волинському воєводстві відбувалися певні етнодемографічні зміни, а в демографічному відношенні край був неоднорідний. Його можна поділити на дві цілком різні території. Північні повіти, які займали майже дві третини території воєводства, були заселені рідко (менше половини мешканців). У той же час вони відзначалися досить високим рівнем народжуваності, значною смертністю і дуже високим рівнем природного приросту. У густо заселених південних повітах спостерігався значно нижчий рівень демографічної активності. Тут у порівнянні з північним регіоном був на 25% нижчий рівень народжуваності, на 15% нижча смертність і на 32% нижчий рівень природного приросту.

Зміни в національній, віросповідній і соціальній структурах воєводства були незначні. Колонізаційні процеси, ініційовані польськими властями, не змогли істотно вплинути на етнічно український характер краю.

⁵² Складено на основі: *Mały rocznik statystyczny. 1939*, 41.

ETHNIC AND DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE VOLHYNIAN VOIVODESHIP IN 1921–1939.

Mykola KUCHERENA

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Chair of Modern and Contemporary History of Ukraine,
24, Chopin str., 43025, Lutsk, Ukraine

Sophia STEPANIUK

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Chair of Modern and Contemporary History of Ukraine,
24, Chopin str., 43025, Lutsk, Ukraine

This article examines the demographic changes in Volhynian Voivodeship of Poland during the interwar period. The authors researched in detail the results of general censuses of 1921 and 1931 in the Volhynian Voivodeship. According to archival documents and Ukrainian and Polish scholars' studies, the authors concluded that the censuses were not perfect. Their results regarding national and religious affiliation of the Voivodeship residents were falsified by the official authorities towards increasing of the Polish population. The authors compiled 12 tables, which contain a lot of actual digital data regarding the territory and population density of the districts, changes in the national structure and religious affiliation of the region inhabitants for the period from 1921 to 1939.

The article includes an elegant analysis regarding changes among rural and urban populations. Based on the study of statistics, the authors claims that Volhynian remained a rural area, and the process of urbanization of the Voivodeship in the interwar period was insignificant. Ukrainian largest urban centers were Kremenets, Horokhiv, Zdolbuniv. The authors also studies fertility, mortality, natural population increase indicators. The article concludes that during the interwar period there were certain ethno-demographic changes in the Volhynian Voivodeship. However, the colonization processes initiated by the Polish authorities hadn't a great influence on the ethnically-ukrainian character of the region.

Key words: Volhynian Voivodeship, fertility, national structure of population, population census, natural increase, native language, religious affiliation, mortality, social groups.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2018

Прийнята до друку 20.06.2019